

А. Красун, Я. Турчин

Національний університет "Львівська політехніка"

БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

© Красун А., Турчин Я., 2008

Висвітлено різні підходи до вивчення проблеми бідності, подано багатоаспектні шляхи подолання бідності в Україні, використовуючи системні методи до визначення дефініції бідності та моделі мінімізації цього явища.

Робота полягає у розробленні теоретичного та методичного забезпечення проблем бідності, виведенні індикацій подолання бідності в умовах сьогодення.

An article generalizes different approaches in a spectrum of poverty analysis, which represents multifold ways of poverty resolution in Ukraine, using systematic methods of poverty definition determination and models of poverty minimization.

Our research aims to elaborate theoretical and methodological supplement of poverty problems, inferring indications of poverty resolution nowadays.

У наш час трансформаційних перетворень та змін, переходу від недемократичного до демократичного громадянського суспільства, побудови ринкової економіки, упровадження нових принципів та ідей функціонування державного апарату спостерігаємо за різким зниженням макроекономічних показників, поляризацією доходів, соціальною диференціацією та соціальним розшаруванням, негативними соціоекономічними тенденціями, що призводять до ескалації такого явища, як бідність.

Актуальність цієї тематики необхідно розуміти у глобальному соціально-економічному та політичному контексті: на тлі перманентних змін та перетворень бідність є загальнолюдським явищем, котре поширило свою дію на усі континенти, своєю чергою, ставши однією з ключових формацій та прерогативою подолання багатьох міжнародних інституцій (найвагомішим документом, що фіксує подолання бідності, основним пріоритетом XXI століття є "Цілі розвитку тисячоліття" ООН), є основною соціальною стратегією у наш час, яка вирішується у різних моделях та концепціях, які мають на меті мінімізувати тенденції поширення бідності у соціумі та запобігти цьому явищу у майбутньому.

Попередні дослідження проблеми бідності ґрунтуються на працях В.Ф. Оджбона, С. Рінгена, П. Тоусенда, О. Кангаса, які концентрували увагу на універсальних підходах до визначення бідності, які, однак, не містили повної картини факторів та аспектів цього явища. Українські дослідники Ю.І. Саєнко, Г.З. Голєусова та В.П. Бєвз застосовували методичні підходи визначення бідності та особливості цього прояву. Для повного висвітлення цієї проблеми необхідно врахувати цілу парадигму факторів – соціальні, економічні, політичні, культурні, регіональні, які треба адаптувати до специфіки нашого державного устрою та інструментів реалізації соціальної політики.

Мета дослідження полягає у виведенні комплексних та універсальних для України підходів до проблеми бідності, аналізуючи мультипарадигмальність цього явища, та специфіку його проявів, – презентувавши, як результат, стратегію подолання бідності в Україні через різні механізми соціально-економічного та політичного характеру.

Під час розроблення державної концепції соціальної політики необхідно чітко визначити поняття "бідності", яке можна трактувати по-різному. Згідно з Указом Президента України № 1525 "Про стратегію подолання бідності" дефініція бідності – це неможливість унаслідок нестачі ресурсів підтримувати спосіб життя, притаманний певному суспільству у конкретний період [4, с. 4–11].

Фактично це визначення треба розуміти як неможливість підтримувати рівень життя, який домінує у суспільстві. Це визначення не можна вважати повним та адекватним, адже воно чітко фіксує концепцію регіонального масштабу: у такому разі про бідність говорити важко взагалі – у Таджикистані, де 69 % населення перебуває за межею бідності, згідно із вищезгаданим трактуванням треба дійти висновку, що бідність перебуває на "0" рівні, адже близько 70 % – це абсолютна більшість, і їхній рівень життя –

загальнонаціональний, притаманний певному суспільству, тому у такому разі ми не можемо говорити про бідність таджикистанців [13, с. 97–114].

Для детальної ілюстрації похибки визначення бідності із принципу підтримки переважаючого рівня життя певного регіону використаємо таблицю з індикаторами бідності щодо кількості населення держави. Очевидно, що доволі багато країн “притримуються свого способу життя”, перебуваючи за межею бідності, коли абсолютні універсальні показники бідності сягають позначки вище за 30 %, а у деяких країнах – вище за 60 % [11, с. 51–81].

“Державний” підхід не є виправданим і має популістський характер, адже мінімізує показники бідності, якщо вона поширена у певному регіональному аспекті. Така державна політика трансформує проблематику бідності у латентний вимір та істотно модифікує реальні масштаби бідності.

У світовій практиці застосовують різні концепції та підходи, які різняться між собою та мають інші кількісні та якісні методи дослідження бідності:

- 1) абсолютна концепція – ґрунтується на чіткому встановленні мінімального рівня основних потреб, тобто фіксує межі бідності і встановлює систему індикаторів для аналізу рівня бідності;
- 2) відносна концепція – анімує співвідношення показників добробуту з рівнем матеріального забезпечення, який переважає в країні, що перебуває і чіткій корелятивній залежності від дериваційних змін;
- 3) суб’єктивна концепція – здійснюється на основі оцінок самих респондентів, який визначають межу бідності самостійно, стосовно своїх потреб [9, с. 18–50].

Вважаємо, що для детальнішого та об’єктивнішого уточнення критеріїв бідності необхідно використати акумуляцію усіх показників, щоб дати реальне визначення та індикацію бідності, тенденції її поширення та форми вияву, застосовуючи синтез різних підходів: бідністю вважати явище, коли індивід не може себе забезпечити мінімальним “набором” товарів і послуг, які є інтегральними у питанні життєдіяльності на певній території за певного рівня доходів.

Цей стандарт дає змогу нівелювати цінні диференціали та цінні діапазони для різних регіонів та територій та включити у цей показник і рівень здібностей індивіда забезпечити себе певним рівнем добробуту, за якого він почуває себе стабільно та здатний відновлювати свою життєдіяльність.

У практиці Світового банку прийнято дотримуватись глобального показника у розмірі ліній тренду 1 та 2 долари. Ці дані ілюструють номінальний рівень бідності, адже не враховують специфіку рівня доходів та величину споживчого кошика, на яку можна придбати товари і послуги за певним рівнем цін [12, с.14–64].

В Україні критерії бідності згідно із даними Державного комітету статистики визначаються суб’єктивним методом: як свідчать результати, 44 % респондентів вважають себе бідними, 38 % – небагатими, 11 % – середняками, 0,2 % – багатими, та 0,02 % – дуже багатими.

Говорячи про межу бідності, варто звернути увагу на таку закономірність: той, хто витрачає половину своїх доходів, вважається поза межею бідності, хоча ця планка у країнах СНД сягає позначки 70 %. Розглядаючи соціальну структуру української спільноти, треба зазначити, що великий рівень стратифікації при невеликій соціальній мобільності, що блокується корупційними та політичними факторами та формують астероїдне суспільство, яке навіть не має середнього класу, який є стержнем суспільства та мотиватором суспільного прогресу, є приводом до негативних тенденцій, що провокують бідність [див. 7, 8].

Тому ми пропонуємо ввести універсальний класифікатор, що інтегрує такі поняття: можливість вести здоровий спосіб життя, якісне медичне забезпечення, доступність освіти, побутові умови для життєдіяльності та доступ до зайнятості відповідно до професійних навичок. Унаслідок неможливості забезпечення цих базових потреб за певного рівня доходу та цін на ці блага можна говорити про кон’юнктуру бідності.

Ретельно описавши проблеми прояву бідності та застосувавши різні підходи до вивчення цього явища, проаналізувавши чинники та експертні оцінки ескалації бідності в Україні, спробуємо запропонувати стратегії подолання бідності та варіанти регулювання соціального добробуту населення не лише на певній території, а й у глобальному макромасштабі через вплив інтегрованих трансдержавних схем.

Проблему бідності необхідно розглядати крізь призму різносторонніх інтегрованих факторів. До причин формування та ескалації у соціальному просторі бідності можна зарахувати цілий комплекс уніфікованих передумов:

- 1) природні та географічні фактори (клімат, інтенсивне використання земель та зниження їхньої родючості, неповне використання національних ресурсів чи їхня нестача, енергетичний дисбаланс);
- 2) економічні фактори (макроекономічна нестабільність, інфляційні тенденції, відсутність еластичності попиту та пропозиції та невідповідне ціноутворення, що є малокорельованим із реальними індикаторами платежеспроможності покупців, відсутність робочих місць та високий рівень безробіття, надмірне

податкове обтяження, неможливість існування вільної приватної ініціативи через правові чи економічні колізії, надмірний адміністративний тиск тощо);

3) медичне забезпечення (малий доступ до якісного медичного обслуговування, порушення розумових активностей через відсутність хімічних та фізичних компонентів, що порушують активність мислення та відповідного фізіофункціонування та неможливість забезпечення власної автономності та незалежності, соціальні хвороби – СНІД, малярія, туберкульоз, сабитивні лиха алкоголізму, зловживання наркотичними засобами тощо, що безпосередньо діють у циклі біофізичних проблем бідності);

4) адміністративно-урядові проблеми (відсутність демократичних трансформацій, які впливають на рівень поширення соціальної політики та інтегральних базисів соціальної сфери за “залишковим механізмом”, слабе правове регулювання проблеми превентивності та усунення бідності, відсутність необхідної соціальної інфраструктури задля регулювання механізмів виходу із проблеми бідності, неможливість здобуття освіти та відповідних професійних якостей для автономного існування, високий рівень політичної корупції, що унеможливають стабільний та перманентний розвиток соціальної доктрини, поширюючи ідеали соціальної рівності та соціальної справедливості у макро- та мікропросторі) [5, с. 474–530];

5) соціальні та демографічні фактори (перенаселення та відсутність контролю народжуваності, демографічна транзитивність, поширення злочинності, історичні фактори колоніалізму чи імперіалізму, біполярність суспільства та можливість середнього класу бути основним рушієм соціального прогресу, війна, геноцид чи етноцид, культурні трансформації вікової, статевої, расової, кастової дискримінації чи стереотипізації, особисті вірування та власний вибір релігійної концепції з специфічною базою віровчення).

Показники нерівності прибутку та майнового розшарування в Україні набули гострих ознак, адже бачимо, що стан бідних диференціюється на певні страти – з 25 % бідного населення України 55 % живуть злиденно (глибина бідності є дуже значною), цим людям не вистачає 70–80 грн. навіть до межі бідності. Сукупний дефіцит доходів бідняків наближається до 1 млрд. грн. [6, 10].

Щодо потреб людини та чинників, за якими можна досліджувати існування людини у пріоритетності, то найважливішими чинниками існування люди визначають здоров'я, харчування, далі – власну безпеку та майбутнє, на останньому плані – самореалізація та саморозкриття. Приблизно 10 % можуть дозволити собі гідний відпочинок.

“Оптимальне суспільство” повинно мати 1 % бідняків, 1 % багатіїв та 98 % середнього класу, але це ілюзія у сучасному контексті, – частка бідних в Україні за соціальними ролями та статусами виглядає так: пенсіонери, безробітні, соціально незахищені родини.

Ця статистика дає нам додаткові помисли щодо способів реалізації соціальної політики та гуманітарної сфери у нашій державі. Середньомісячний еквівалент прибутку в Україні на одного жителя становить 599,8 грн. Хоча тенденції показують нам, що частка бідних людей зменшується. Основу частку (75 %) бідних становлять домогосподарства, в яких є діти до 18 років. Серед бідних – сім'ї з дітьми, де всі дорослі працездатного віку, становлять 47,2 %, сім'ї, в яких усі дорослі працюють – 18,5 % [1, 2, 3].

Як бачимо, працююче населення не гарантоване від ризику потрапити до категорії бідних. Звичайно, фактор безробіття у декілька разів збільшує ризик бідності, особливо у малоурбанізованих містах (зростає із 22,6 % до 41,5 %).

У адміністративно-територіальному розподілі найвищі показники бідності (36–43 %) – у Миколаївській, Луганській та Чернівецькій областях. Найменша бідність зафіксована у м. Києві (10,6 %), Одеській, Кіровоградській, Харківській та Закарпатських областях (20–23 %).

Вищенаведений аналіз доводить нам, що ситуація з бідністю в Україні набула значних масштабів та темпів розвитку, що є серйозною політичною та соціально-економічною проблемою. Тому необхідно чітко визначити стратегію подолання бідності та мінімізувати темпи її ескалації та розвитку.

Для застосування механізмів подолання бідності необхідно розуміти регіональну, національну, культурну та соціальну парадигму, котра безпосередньо здійснює вплив на вибір тієї чи іншої стратегії подолання бідності. Тому говорити про однозначність та універсальність засобів подолання бідності буде нелогічно, оскільки треба враховувати специфіку регіону та загальної картини бідності в Україні.

Спробуємо детермінувати одні з найістотніших інструментів, які можна застосувати на теренах нашої держави, адаптувавши їх до регіональних очікувань. Серед них:

1. Підвищення зайнятості населення та розвиток ринку праці.

Необхідно розробити комплекс заходів щодо підтримки як бідних, так і порівняно здорової частини населення.

Необхідною умовою вбачається забезпечення продуктивної зайнятості, збалансування попиту та пропозиції на ринку праці, превентивні заходи щодо безробіття.

Політика зайнятості повинно ґрунтуватись на державних та корельованих відповідно до них регіональних програмах: збереження наявних та створення високопродуктивних робочих місць, забезпечення активної участі у міжнародному розподілі праці, формування висококваліфікованих професійних кадрів, оптимізація умов щодо розвитку підприємницької діяльності, лібералізація цієї діяльності на пільгових умовах, створення правової основи соціально-трудова відносин у сільській місцевості щодо розпаювання та передавання власності у приватну формацію, сприяння працевлаштуванню особами з фізичними вадами, інвалідам, молоді, жінкам, осіб із місць позбавлення волі – усій низько конкурентоспроможній робочій силі.

2. Збільшення доходів від трудової діяльності – пріоритетом має залишатись збільшення рівня заробітної плати як основного джерела доходів та забезпечення зростання номінального рівня заробітної плати відповідно до підвищення споживчих цін, підвищення платоспроможності населення через невпинне зниження кількості та питомої ваги працівників, які отримують заробітну плату, меншу за прожитковий мінімум, поступове наближення соціальних стандартів та гарантій до прожиткового мінімуму.

Пропонується забезпечити динамічне зростання рівня заробітної плати та інших доходів, купівельної спроможності громадян, фіксацію середнього класу за допомогою: посилення мотивації до продуктивної та ефективної праці, встановлення дефініції погодинної оплати із застосуванням рівня мінімального розміру, недопущення заборгованості з виплати заробітної плати, удосконалення процедури складання трудових договорів та їхнього правового регулювання у сфері оплати праці, легалізація трудових доходів через зменшення оподаткування фонду оплати праці та забезпечення їхнього стимулювання.

Пропонується ввести гарантування та індексацію заробітної плати, надання страхових плат та соціальних дотацій, відшкодування втрачених коштів у банківських установах, страхування вкладів.

3. Створення єдиної інформаційної системи – спрощення процедури надання усіх видів соціальної допомоги, підвищення соціального контролю та адресної допомоги, формування та використання цільових фондів місцевих бюджетів, персональний облік громадян та база податкових інспекцій. Ця сконсолідована система дасть змогу уніфікувати усю вищенаведену інформацію та встановити реальний контроль над різними роду соціальними трансакціями.

4. Введення консолідованої системи адресної допомоги та соціальних послуг з перевіркою реального рівня життя – встановлення критеріїв межі бідності, урахування регіональних відмінностей, розмір оподаткованого доходу, впровадження нових соціальних стандартів, ефективне правове поле для благодійництва та меценатства.

5. Поліпшення житлових умов соціально вразливих верств населення, іпотечне кредитування, створення спеціальних житлових фондів, субсидування оплати житлово-комунальних послуг, встановлення державних нормативів, гарантії на отримання кредитів та на будівництво чи отримання жила.

6. Соціальна підтримка осіб з обмеженими фізичними можливостями – максимальна їхня адаптація до сьогодення, професійна реабілітація та ресоціалізація, створення умов до інтеграції у соціум та превенція щодо ізоляції, вільний доступ до сфери освіти, медичного забезпечення, професійної зайнятості, громадської активності, участі у формування соціальної політики.

7. Політична площина – очищення влади від бізнесу, номенклатури, упровадження законів ринкової європейської економіки, очищення від корупції, робота над інноваційними сферами високих технологій, промислового комплексу, сільського господарства на засадах інтенсивного розвитку та НТР, що дасть змогу вивільнитися від економічного дисбалансу та спрямувати нові асигнування у соціальну сферу.

8. Переорієнтування соціальної політики на активні реабілітаційні заходи, компенсування втрачених доходів до встановленої межі бідності, встановлення науково обґрунтованої межі бідності, стимулювання активізації власних зусиль працездатного населення.

9. Створення системи соціального законодавства, легіслатура якого ґрунтується на соціальних нормативах – фізіологічний мінімум, прожитковий мінімум, соціальний мінімум.

10. Реалізація програм залучення міжнародних інвестицій та грантів на соціальні перспективи та заходи, спрямування коштів на інтенсифікацію технологічного прогресу, що має фактор впливу на соціальну політику та питання дотацій та асигнувань у соціальну сферу, побудову вільної соціальної політики на засадах конкурентоспроможності та рівності залучення усіх верств до неї, пошук міжнародних капіталовкладень у концепції подолання бідності та реалізація міждержавних прагматичних програм з подолання бідності та глобальної соціальної ревалоризації (деякі держави реалізують 0,7 % свого ВВП на реалізацію таких глобальних заходів ЦРТ ООН), державний фандрейзинг соціальної сфери та кооперація у сенсі соціальних транснаціональних програм соціального розвитку та забезпечення соціальної рівності та стабільності.

Отримані наукові результати можна використати при теоретичному осмисленні та визначенні масштабів бідності, реальній індикації тенденцій поширення та мінімізації бідності, реалізації стратегічних завдань зменшення бідності в Україні через діяльність державних та адміністративних установ у сенсі формування глобальної та державної стратегії мінімізації наслідків бідності в Україні.

Варто враховувати деякі фактори при впровадженні соціальної політики в Україні. У наш час соціальна політика у сфері оплати праці є типовим шляхом трансформації системи оплати праці та системи соціальних гарантій від централізовано-планової економіки до ринкової. Пріоритет у розвитку людського капіталу в Україні – необхідно віддати кваліфікованим спеціалістам на ринку праці. Доцільно вжити заходи щодо збільшення вартості людського капіталу та ефективності його використання у напрямку економічного зростання.

Усвідомити, що мірилом ефективності соціальної політики є продуктивність праці, яка в кінцевому підсумку визначає обсяг створеного ВВП у розрахунку на душу населення, а відтак і ресурс, що може бути використаний на кінцеве споживання громадян, зокрема малозабезпечених. Протягом останніх років приріст реальних доходів населення перевищував приріст ВВП та продуктивності праці у декілька разів, причому частка оплати праці у структурі доходів населення скорочувалась на користь соціальних виплат – це призвело до істотного збільшення дефіциту пенсійного фонду та уповільнення інвестицій.

Сьогодні необхідно змінити цю тенденцію і збільшити ресурси розвитку та створення добре оплачуваних робочих місць для якомога більшого прошарку українських громадян.

Соціальні програми в Україні мають бути більш регульованими та ефективними, щоб допомогу отримували саме ті, хто її потребує.

У подоланні бідності в Україні важливим є підвищення продуктивності праці, зростання ВВП на душу населення, а також “подолання” тіньового сектору економіки, що допоможе забезпечити населенню України високий рівень соціальних стандартів.

1. Лібанова Е. Бідність: визначення, критерії та показники // Україна: аспекти праці. – 1997. – № 7. – С. 9.
2. Лібанова Е. Бідність: діагноз поставлено – будемо лікувати // Дзеркало тижня. – 2001. – 31 березня.
3. Скурятівський В.А. Соціальна політика як суспільний феномен і вид практичної діяльності // Вісник УАДУ. – 1997. – № 1. – С. 130 – 147.
4. Стратегія подолання бідності: Указ Президента України від 15 серпня 2001 року // Соціальний захист. – 2001. – № 9 (39). – С. 4-11.
5. Шевчук П.І. Соціальна політика як складова політичної культури // Основи політичної науки: курс лекцій / За ред. Б. Кухти. – Ч.3. – Львів: Кальварія, 1998.
6. Atkinson M., Anthony B. *Poverty in Europe*. – London: LEB. -1998. – 247 pp.
7. Betson B., David M., Jennifer L. *Alternative Historical Trends in Poverty*. – NYC: American Economic Review. – 1998. – 348 pp.
8. Buhmann, Brigitte, Lee Rainwater, Guenther Schmaus, and Timothy M. Smeeding. *Equivalence Scales, Well-Being, Inequality, and Poverty: Sensitivity Estimates Across Ten Countries Using the Luxembourg Income Study (LIS) Database*. – Luxembourg: Review of Income and Wealth. – 1998. – 115 pp.
9. Danziger, Sheldon H., and Daniel H. Weinberg. *The Historical Record: Trends in Family Income, Inequality, and Poverty*. – Wisconsin: Weinberg. Russell Sage Foundation. – 1994. – 50 pp.
10. Osberg, Lars, Kuan Xu. *International Comparisons of Poverty Intensity: Index Decomposition and Bootstrap Inference*. – London: The Journal of Human Resources. – 2000. – 65 pp.
11. Paugam, Serge. *Poverty and Social Exclusion: A Sociological View*. – Meny: FEW. – 1998. – 50 pp.
12. Triest, Robert K. *Has Poverty Gotten Worse?* – Washington: Journal of Economic Perspectives. – 1998. – 87 pp.